

ارائه مدل کیفی بررسی مقولات اخلاق اجتماعی از منظر امام علی علیه السلام (تحلیل محتوای پنهان کتاب نهج البلاغه)

امیر سیاهپوش* / یونس خواجه وندی**
علیرضا زارعی*** / سحر کرمی****

چکیده

یکی از مهم‌ترین چالش‌های دیروز، امروز و فردای جوامع بشری، انحطاط اخلاقی است. کتاب نهج‌البلاغه از بنیادین‌ترین کتب اخلاقی، بر این سازه اجتماعی تأکید دارد. بدین منظور مطالعه حاضر با هدف شناسایی و ارزیابی مقولات اخلاق اجتماعی در قالب مدلی کیفی از کتاب نهج‌البلاغه انجام شده است. روش تحقیق مطالعه حاضر، تاکتیک تحلیل محتوای پنهان کتاب نهج‌البلاغه منطبق بر رویکرد اشتراوس با استفاده از نرم افزار MAXQDA2022 است. ۲۳۲۷ واحد معنایی در حوزه مقولات اخلاق اجتماعی در بخش کدگذاری باز، شناسایی شد. از دسته‌بندی کدهای شناسایی شده، ۵۵ کد فرعی و ۹ کد محوری تحت عنوان مقولات متغیر اخلاق اجتماعی اکتشاف گردید. یافته‌های این مطالعه نشان می‌دهد، در میان مقولات اخلاق اجتماعی در نهج‌البلاغه، رفتارهای اسلامی در مورد اموال به‌صورت معناداری با بیشترین فراوانی ($F=482$) و با بیشترین وزن نرمال شده داده‌ها ($Wj=0,3089$) مورد تأکید حضرت علی علیه السلام می‌باشد.

واژگان کلیدی

اخلاق، اخلاق اجتماعی، نهج‌البلاغه، مدل کیفی.

*. استادیار گروه انقلاب اسلامی دانشگاه معارف اسلامی.

** دانشجوی کارشناسی ارشد رشته مدرسی انقلاب اسلامی دانشگاه معارف اسلامی. (نویسنده مسئول)
khajevandi2008yones@gmail.com

*** طلبه سطح دو فقه و اصول، واحد مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه برادران، حوزه علمیه استان همدان.

**** طلبه سطح دو فقه و اصول، واحد مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران، حوزه علمیه استان کردستان.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۲۵
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۲۴

طرح مسئله

از آنجاکه انسان موجودی اجتماعی است و در طول حیات با هم‌نوعان خویش ارتباطات فراوان و مختلفی برقرار می‌کند، بسیاری از افعال اختیاری او در این حیطه بروز پیدا می‌کند. (سیدی و بیرقی، ۱۳۹۱: ۸) از طرفی دین اصلی‌ترین، تکیه‌گاه اخلاق فردی - اجتماعی است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۱۶۱) و فراگیرترین دست‌مایه‌ها و احکام اخلاقی را در منابع دینی می‌توان یافت. (فهیمی، ۱۳۹۷: ۱۳) از این‌رو یکی از وظایف مهم انبیاء الهی، پروراندن اخلاق و صفات فردی برای پرورش اخلاق اجتماعی است و این باعث سوگیری فضایل اخلاقی انسان به جهات اجتماعی می‌باشد. (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۵: ۱۱۰) با این بیان، تقسیم اخلاق به «اخلاق فردی» و «اخلاق اجتماعی» روشن می‌گردد؛ ولی ناگفته پیداست که اخلاق اجتماعی وزنه سنگین‌تری در علم اخلاق دارد و شخصیت انسان حول محور آن می‌چرخد. اگرچه اخلاق فردی نیز سهم قابل توجهی به خود اختصاص داده است. (داودی، ۱۳۹۸: ۱۳۴) بدین‌گونه بررسی مقولات و مؤلفه‌های اخلاق اجتماعی بیش از پیش مورد توجه محققان عرصه اخلاق قرار گرفت (شاکرنژاد، ۱۳۹۶: ۴) و باعث ترویج ارزش‌های مسئولیت اجتماعی، هم‌بستگی و اخلاق اجتماعی به‌عنوان مبنای جامعه‌ای عقلانی، اخلاقی، برابری‌خواه، کثرت‌گرا، دموکراتیک بر پایه ستون‌های حقوق بشر و کرامت انسانی مطرح شده است. (مصباح یزدی، ۱۳۸۲: ۱۸۵)

در عصر حاضر استدلال می‌شود که تنش بین فردگرایی و نیازهای جمعی را می‌توان با احترام به استقلال فردی بدون نادیده گرفتن خیر عمومی و عدالت اجتماعی با دیدگاه اخلاق اجتماعی سازگار کرد. (Bedzow, 2020: 12) در همین راستا فیلسوفان و متفکران جامعه‌شناسی برداشت‌های زیادی از اخلاق اجتماعی کرده‌اند. فریدریش هگل^۱ (ولادت ۱۷۷۰) از جمله بزرگترین فیلسوفان آلمانی، معتقد است که اخلاق اجتماعی با هنجارگرایی، اقتدار، مسئولیت‌پذیری و مسئولیت‌ضمنی در فعالیت‌های مشترک یک جامعه اخلاقی، مرتبط است با این تفاوت که به دیدگاه و عملکرد فرد بستگی دارد. او در حقیقت درصدد بیان مقولات اخلاق فردی و رجحان آن بر اخلاق اجتماعی است. (Hegel, 1770: 94) مولی فارنت^۲ (۲۰۲۰) دکترای دپارتمان دین در دانشگاه پرینستون و از طرفداران نظریه هگل استدلال می‌کند که مقولات مکشوفه در حیطه اخلاق، روابط و شاخص‌هایی را در زمینه‌های فردی اندازه‌گیری و تقویت می‌کنند که نسبت به بسیاری از مقولات اخلاق اجتماعی موجود فراوانی بیشتری دارند. اینکه هگل گاهی اوقات نمی‌تواند این مقولات را در زمینه‌های

1. Friedrich Hegel.

2. Molly Farneth.

اجتماعی به کار گیرد، غیرقابل انکار است. (Farneth, 2020: 21) برتراند راسل^۱ (۱۹۸۲) در مکتب اخلاقی خود، نه تنها در مورد زمینه‌های اخلاق اجتماعی، کلامی به میان نمی‌آورد بلکه از اساس هیچ ریشه‌ای برای اخلاق اجتماعی قائل نیست. و تنها اشاره او در زمینه اخلاق اجتماعی این است که آن را نوعی قرارداد بین افراد جامعه می‌داند. زیرا همه افراد جامعه این مطلب را کاملاً درک می‌کنند که حفظ بهتر منافعشان در این است که حقوق و وجود یکدیگر را رعایت کنند (Jahanforouz, 2019: 16). (به نقل از مطهری، ۱۳۹۰: ۲۸) شهید مطهری در پاسخ به برتراند راسل استدلال می‌کند که:

دزدها هم روابطشان با هم همین‌طور است. یک عده دزد وقتی هم‌پیمان می‌شوند که دزدی کنند و سر گردنه را بگیرند، بین خودشان بنا را بر عدالت می‌گذارند و رعایت یکدیگر را می‌کنند، چون می‌دانند که به تنهایی این کار عملی نیست. چون همه به هم نیازمندند، به دلیل نیازمندی به یکدیگر، حقوق یکدیگر را محترم می‌شمارند. و به همین دلیل است که ما همیشه گفته‌ایم راسل شعارش با فلسفه‌اش فرق می‌کند. شعارش شعار انسان‌دوستی است ولی فلسفه‌اش ریشه انسان‌دوستی را می‌زند؛ زیرا او ریشه اخلاق اجتماعی را منافع می‌داند، و این اخلاق می‌تواند حاکم بر فردی باشد که منفعت خود را در همکاری با دیگران بداند و از عکس‌العمل دیگران بترسد. وقتی یک‌عده، هم‌زور و هم‌توان باشند طبعاً ملاحظه یکدیگر را می‌کنند. اما وقتی کسی از نظر قدرت به جایی رسید که صددرصد مطمئن شد که دیگران آنقدر ضعیفند که نمی‌توانند کاری بکنند، دلیل ندارد که این اصول اخلاقی را رعایت کند و چرا بکند؟ (همان: ۲۹)

پژوهش آقای حسین محقق و همکاران نشان می‌دهد که شناسایی مقولات و معیارهای اخلاق اجتماعی در جامعه بسیار حائز اهمیت بوده و کاربرست آنها به هنجارهای اجتماعی امری حیاتی و مهم قلمداد می‌شود. همچنین خروجی این کاربرست‌ها تربیت انسان سالم از نظر روانی و اجتماعی است. (محقق و صحابت، ۲۰۱۷: ۲۹) خانم طاهره حسومی و همکاران در جستاری به تعیین این مقولات در قرآن کریم به صورت لفظی و ضمنی پرداخته‌اند و فراوانی مقولات متغیر اخلاق اجتماعی را معین نموده‌اند. (حسومی و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۰۹) حال با توجه به ابهامات و خلأهای مختلف آکادمیک، محقق مسئله تحقیق را تدوین و آن را در حوزه علم از بعد فنی یا تاکتیکی و محتوایی بررسی نمود تا ضمن ارائه مفاهیم جدید، به تبیین این مفاهیم در کاربرست‌های اجتماعی بپردازد. (Ratan, 2019: 16) سپس گزاره‌های تحقیق را تدوین و براساس پژوهشی با رویکرد کیفی به صورتی قضاوتی، کلیات تحقیق

1. Bertrand Russell.

مانند جامعه و نحوه انتخاب واحدهای تحلیل مشخص می‌گردد. (Tomaszewski, 2020: 21) با مرور ادبیات و پیشینه تحقیق، محقق اقدام به تهیه نقشه ادراکی از پیشینه تحقیق می‌کند و با مشخص کردن خالهای مطالعاتی در مسئله پژوهش به این نتیجه رسید که روش‌شناسی تحقیق با رویکرد کیفی و پارادایم تفسیری - برساختی که محقق را به سمت استدلالی استقرایی راهنمایی می‌کند. (Migiro & Magangi, 2011: 101) این استراتژی با اجزای پدیدارشناسانه، نقشه راه محقق قرار گرفته و نیز تاکتیک تحلیل محتوای پنهان یا تحلیل تم برای نهج‌البلاغه در نرم‌افزار MAXQDA2022 پیاده‌سازی شده است و اکنون با توجه به نظر چارمز (۲۰۰۶) باید به صورتی غنی تلخیص گردند. (Trisovic, 2022: 11) ضرورت پرداختن به این مسئله از دیدگاه محقق، کشف فراوانی مقولات متغیر اخلاق اجتماعی به‌عنوان پدیده‌ای رایج که در قالب تاکتیک تحلیل تم و ارائه مدل و الگویی پایدار برای این متغیر مهم است. (Chen et al, 2020: 26) از طرفی پژوهش‌های متعددی، برای بررسی مقولات اخلاق اجتماعی صورت گرفته است ولی تا به حال پژوهشی در حیطه تعیین فراوانی مقولات اخلاق اجتماعی در نهج‌البلاغه انجام نشده است و همچنین مدل کیفی براساس دیدگاه حضرت علی علیه السلام از متغیر اخلاق اجتماعی ارائه نشده است. نهایتاً این سؤالات باقی می‌ماند که باید پاسخ داده شوند؛ میزان فراوانی هریک از مقولات اخلاق اجتماعی در نهج‌البلاغه چقدر است؟ چگونه می‌توان مدلی جامع به‌منظور شناسایی و بررسی مقولات متغیر اخلاق اجتماعی بر مبنای کلام امیرالمؤمنین علیه السلام ارائه کرد؟

روش‌شناسی پژوهش

محقق برای روش تجزیه و تحلیل خود از کدگذاری بهره می‌برد. تئوری تحلیل محتوای پنهان در سه رهیافت قابل طبقه‌بندی است. رهیافت نظامند اشتراوس و کوربین^۱ (۱۹۹۸)، رهیافت ظهوریابنده بارنی گلیزر^۲ (۲۰۰۳) و رهیافت ساختارگرایی کیتی چارمز^۳ (۲۰۰۶) (ارتقاء یافته توسط جان کروسل^۴ (Chun Tie, 2019: 22 ۲۰۱۸)). اما محقق به‌دلیل رواج بسیار بیشتر رهیافت سیستماتیک یا نظامند اشتراوس و کوربین، قابلیت آموختن آن، کیفیت‌سنجی و مشاهده‌پذیری، از این رهیافت بهره می‌برد. این رویکرد شامل کدگذاری باز، محوری، انتخابی است. (Austin & Sutton, 2014: 17)

1. Strauss and Corbin.
2. Barney Glaser.
3. Kitty Charmaz.
4. John Creswell.

البته به شیوه یا عرف نگارش پژوهش‌های کیفی، کدگذاری باز شامل دو بخش ویژگی و ابعاد ویژگی است که شبیه به داده‌های جمعیت‌شناختی در تحقیقات کمی برای مشارکت‌کنندگان است که در ابتدا پیش از هر نوع کدگذاری بررسی می‌گردد. (Bengtsson, 2016: 24)

۱. کدگذاری باز^۱

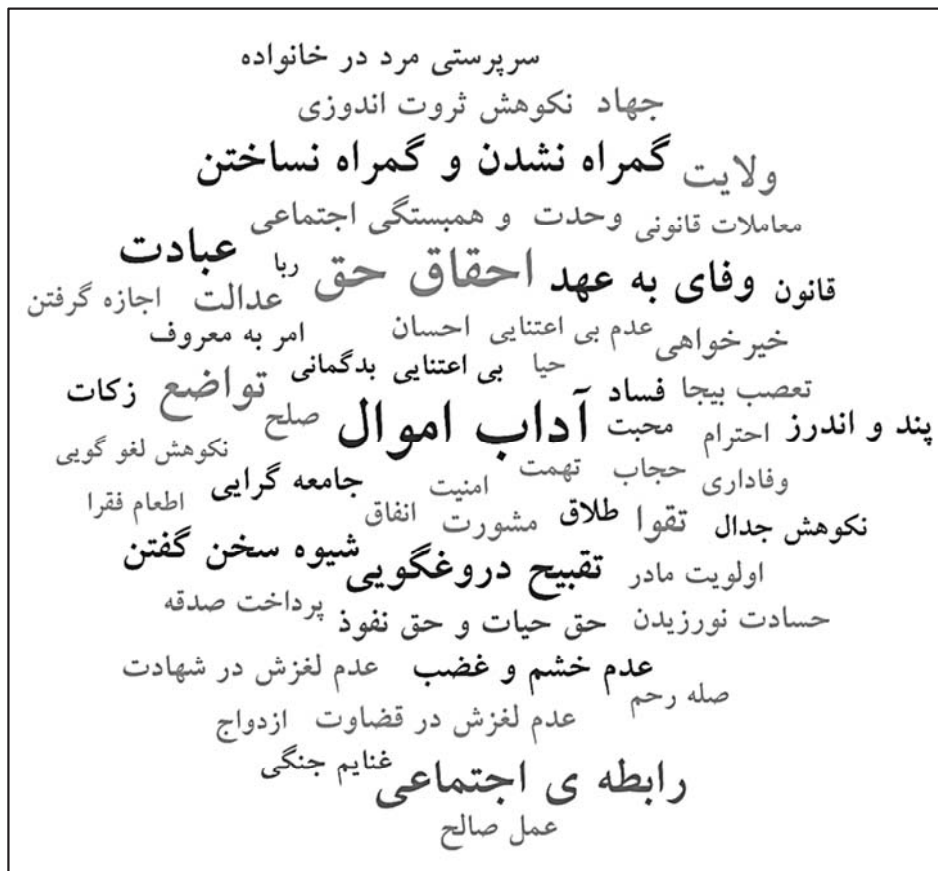
کدگذاری باز اولین گام استخراج اطلاعات یا مفاهیمی است که به صورت برجسته معنایی به واحدهای معنادار متن تعلق می‌گیرد. (Mills, 2010: 9) و آجرهای تشکیل تئوری مطابق شکل ۳ را بنا می‌نهد. مطابق با نظر جانی سالدانا^۲ و همکاران (۲۰۱۴) محقق پیش از انجام کدگذاری و برچسب‌گذاری روی واحدهای معنایی، ابتدا هریک از مستندات (خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌ها) را که براساس یک نمونه‌گیری هدفمند و اطلاعات‌محور جمع شده را بارها مطالعه می‌کند (Colorafi & Evans, 2016: 23) و با نرم‌افزار MAXQDA2022 مشغول به شناسایی واحدهایی معنادار در مسئله اخلاق اجتماعی در نهج‌البلاغه بوده است و البته این مرحله به مدت شش ماه منجر به کشف گزاره‌های پرتکرار و مهم می‌شود که این فرآیند باعث تفکیک گزاره‌های ارزشمند از بخش‌هایی فاقد ارزش می‌شود. (Ibid, 2016: 15) سپس از طریق هایلایت^۳ کردن در نرم‌افزار MAXQDA2022 (بروزترین ابزار تجزیه و تحلیل اطلاعات کیفی)، آنها را معین کرده و یادداشت‌گذاری می‌کند و این‌گونه ایده‌های محقق برای رمزگشایی از واحدهای معنادار متغیر اخلاق اجتماعی برای برچسب‌گذاری معنایی به نام کد اولیه شکل می‌گیرد. بدین صورت ۲۳۲۷ واحد معنادار (کد اولیه) برای متغیر اخلاق اجتماعی از نهج‌البلاغه ترجمه دشتی در نرم‌افزار MAXQDA2022 شناسایی گردید. کیتی چارمز بیان می‌کند که بدون ارزیابی اولیه از اسناد و مشاهده‌ها در قالب کدگذاری مقدماتی عملاً محقق آمادگی ذهنی برای استخراج کدهای اولیه را نخواهد داشت. (Charmaz, 2006: 31) همچنین محقق در این مرحله با دو تن از خبرگان تحلیل کیفی برای تعریف و حتی بازتعریف مراحل تجزیه و تحلیل کیفی در فرایند کدگذاری مقدماتی مشورت و نظرات کارشناسی آنها را برای رمزگشایی از واحدهای معنادار و مشخص نمودن بخش‌های مهم‌تر در مشاهدات را دریافت می‌نماید. (Busetto, 2020: 14)

1. Open coding.
2. Johnny Saldana.
3. Highlight.

یک. استخراج کدهای اولیه

حال که کدگذاری باز به‌عنوان گام اول کدگذاری انجام گرفته است، محقق ترجمه نهج‌البلاغه نسخه دشتی را براساس مرحله قبل مورد تحلیل تماتیک^۱ یا تحلیل محتوای پنهان قرار می‌دهد و مفاهیم یا کد اولیه را در نمودار ۱ مشاهده می‌شود. همان‌طور که در جدول ۱ ملاحظه می‌شود از واحدهای معنادار مهم که در بخش کدگذاری مقدماتی مشخص گردیده بود، کدهای اولیه استخراج گردید. (Javadi & Zarea, 2016: 11 - 13) تعداد ۵۵ کد اولیه که البته در ابتدا ۸۸ کد اولیه به وجود آمد و با مشورت اساتید محترم راهنما، مشاور و درگیری بلندمدت محقق با نمونه مطالعه و کدهای اولیه، تعداد آن به ۵۵ کد اولیه تقلیل پیدا کرد. یعنی محقق در طی شش ماه درگیری با تفحص در نهج‌البلاغه و پس از مقوله‌بندی کدهای اولیه که در بخش‌های بعد ملاحظه خواهید کرد به نقطه اشباع تئوریک دست یافت. (Walsh, 2019: 20)

از نظر برآینت (۲۰۱۷) اشباع نظری نقطه‌ای است که محقق نه‌تنها در پژوهش تحلیل محتوای پنهان بلکه در طی انواع دیگری از طرح‌ها که در آن کدگذاری وجود دارد برای مشخص کردن حجم نمونه استفاده می‌شود. این نقطه همان‌طور که بیان شد نقطه‌ای است که مقولات به اشباع می‌رسند و دیگر اطلاعات جدیدی به آنها اضافه نمی‌شود. تفسیر محقق براساس جدول ۱ و ترجمه نهج‌البلاغه نسخه دشتی است و فراوانی کدها در تحلیل محقق و استنتاج نهایی مؤثر می‌باشد ولی کافی نیست. بلکه باید ضریب خطا محاسبات و در نهایت وزن نرمال شده داده‌ها را محاسبه کرد و استنتاج نهایی را انجام داد. (Hennink et al, 2016: 24) اکنون محقق برای هر ۳ بخش نهج‌البلاغه (خطبه‌ها، نامه‌ها، حکمت‌ها) که او را به اشباع نظری رسانیده است، نمودار (علم‌سنجی) خروج کدهای اولیه را ترسیم نموده است که این نمودار کیفیت و اطلاعاتی که به ما ارائه می‌کند در حد بالایی قرار دارد. (Saunders et al, 2018: 4) اما محقق برای اینکه مخاطبان از اطلاعات اضافی برخوردار باشند و براساس این اطلاعات بتوانند بخشی از کیفیت کار خود را ارزیابی نمایند، دست به بررسی فراوانی کدهای اولیه براساس نمودار ابری می‌زند.

نمودار ۱: نمودار ابری برای نمایش گرافیکی کدهای اولیه براساس فراوانی

برای اینکه مخاطبان درجه اهمیت کدهای اولیه (مقولات فرعی) را از نظر فراوانی دریابند، نمودار ماتریس شانون^۱ را هم ترسیم می‌کند. اگرچه نویسندگانی چون اسکات^۲ (۲۰۱۷) تحلیل محتوای پنهان را در همین اطلاعات مضاعف متفاوت می‌دانند. یعنی معتقد است در تحلیل محتوای پنهان همان کار تحلیل تم صورت می‌گیرد البته با ارائه اطلاعاتی کمی در قالب جداول و نمودارها. (Wong, 2008, 66)

1. Shannon Matrix.
2. Scott.

Code System	خطبه ها	نامه ها	حکمت ها	SUM
محبت	■	■	■	12
احترام	■	■	■	10
سرپرستی مرد در خانواده	■	■	■	18
تفویح طلاق	■	■	■	15
قانون	■	■	■	20
مشورت	■	■	■	22
وفای به عهد	■	■	■	113
وفاداری	■	■	■	7
عدم اهزنی در ش. و ادب	■	■	■	16
عدم لغزش در فضیلت	■	■	■	13
تقوا	■	■	■	65
امر به معروف	■	■	■	13
احقاق حق	■	■	■	294
حجاب	■	■	■	7
حیا	■	■	■	6
خیرخواهی	■	■	■	28
عدالت	■	■	■	44
جامعه گرایی	■	■	■	22
جهاد	■	■	■	48
امنیت	■	■	■	8
عبادت	■	■	■	175
تفویح دروغگویی	■	■	■	95
صلح	■	■	■	13
تفویح جدال	■	■	■	8
عدم نصیب	■	■	■	16
عدم لغو گوپی	■	■	■	3
عدم غضب و خشم	■	■	■	26
تواضع	■	■	■	134
احسان	■	■	■	21
زکات	■	■	■	19
پرداخت صدقه	■	■	■	12
اطعام فقرا	■	■	■	4
معاملات قانونی	■	■	■	7
آداب اموال	■	■	■	376
انفاق کردن	■	■	■	8
غنایم جنگی	■	■	■	10
نکوهشی ثروت اندوزی	■	■	■	21
تفویح ربا	■	■	■	4
فساد	■	■	■	28
عمل صالح	■	■	■	9
گمراه نشدن و گمراه نساختن	■	■	■	109
اجازه گرفتن	■	■	■	10
بند و اندرز	■	■	■	35
بی اعتنایی	■	■	■	7
صله رحم	■	■	■	5
شیوه سخن گفتن	■	■	■	54
روابط اجتماعی	■	■	■	155
حسادت	■	■	■	14
تهمت	■	■	■	7
بی اعتنایی	■	■	■	7
وحدت و همبستگی اجتماعی	■	■	■	27
حق حیات و حق نفوذ	■	■	■	21
بدگمانی	■	■	■	5
اولویت مادر	■	■	■	12
ازدواج	■	■	■	5
ولایت	■	■	■	84
Σ SUM	1,329	500	498	2,327

نمودار ۲: ماتریس نمایش اهمیت کدها از نظر فراوانی (ماتریس شانون)

مطابق با خروجی پژوهش ۵۵ کد اولیه (مقولات فرعی) ۲۳۲۷ فراوانی یا تکرار را دارا هستند ۵۵ کد اولیه (مقولات فرعی) ۲۳۲۷ فراوانی یا تکرار را دارا هستند که به خوبی می‌توان آن را در نمودار

ابری و نمودار ماتریس شانون کدهای اولیه مشاهده نمود. با توجه به فراوانی کدها در نمودار ماتریس شانون که در نمودار ابری نیز قابل مشاهده است، کد اولیه آداب اموال با ۳۷۶ تکرار بیشترین درجه اهمیت از نظر ماتریس و کد اولیه نکوهش لغوگویی تنها با ۳ بار تکرار، کمترین درجه اهمیت را از نظر ماتریس شانون که تنها براساس فراوانی قضاوت می‌کند، دارا است.

دو. مقوله‌بندی

اکنون محقق با دو روش ایجاد کد جدید و استفاده از کد متمرکز انتزاعی اقدام به دسته‌بندی کدهای اولیه‌ای می‌کند که دارای ارتباط معنادار هستند. (کدها تنها نباید از نظر معنایی با یکدیگر ارتباط داشته باشند بلکه باید یا از الگوی ساخت پرسش‌نامه انعکاسی و یا پرسش‌نامه‌های ترکیبی تبعیت نمایند). از نظر بسیاری از صاحب‌نظران همچنان کدگذاری در دور نخست محسوب می‌شود. (Attride - Stirlingc 2001: 106) زیرا همچنان محقق کدهای دور قبلی را تنها براساس ارتباط مفهومی‌شان طبقه‌بندی و یا دسته‌بندی می‌نماید. در این مرحله، کدگذار تعدادی کد اولیه را تحت چتر یک نام جدید به‌عنوان مقوله در نظر می‌گیرد و یا در بین کدهای اولیه، کدهایی هستند که از درجه انتزاع بالاتر برخوردار بوده‌اند و کدهای عملیاتی یا مشاهده‌پذیرتر را در ذیل خود تحت عنوان مقوله می‌پذیرند. (Boyatzis, 1998: 9) محقق با تبادل نظر با استاد راهنما و مشاور، مقولات اصلی و فرعی احتمالی خود را به صورت جدول ش ۱ ایجاد می‌نماید.

جدول ۱: کدهای اولیه، مقولات فرعی، مقولات اصلی

مقولات اصلی	مقولات فرعی	کد اولیه
ارزش‌های رفتار اسلامی	تقوا	تقوا ترس از خدا
	عدم لغزش در شهادت	شهادت گواهی
	عدم لغزش در قضاوت	قضاوت داوری
		امر به معروف
	امر به معروف	نیکی خیر
		حق
	احقاق حق	حقوق

	حیا	حیا حجاب حجب عفت
	خیر خواهی	عدم حسادت، حسد، حسود، خیر خواهی
منزلت اخلاق اسلامی در جامعه	عدالت	عدالت
		عدل
	جامعه‌گرایی	اجتماع جامعه
	جهاد	جهاد جنگ
	امنیت	امنیت، امان
	عبادت	عبادت، پرستش، نیایش، اطاعت، بندگی
خلقیات اسلامی در گفت‌و شنود	تقبیح دروغ‌گویی	کذاب، کذب، دروغ
	صلح	صلح، اصلاح، دوستی
	نکوهش جدال	جدل، جدال، مناظره
	تعصب بیجا	تعصب، طرفداری
	نکوهش لغوگویی	لغوگویی، سخنان لغو
	عدم خشم و غضب	خشم، غضب، عصبانیت
	تواضع	غرور، تکبر، تواضع فخر، کبر، خودپسندی
رفتارهای اسلامی در مورد اموال	آداب اموال	مال اموال دارایی
	احسان	احسان، نیکی
	زکات	زکات
	پرداخت صدقه	صدقه
	اطعام فقرا	فقر، فقیر، فقرا غذا، روزی
	معاملات قانونی	خرید و فروش، معاملات
	انفاق	انفاق
	غنایم جنگی	غنایم غنیمت جنگی
	نکوهش ثروت‌اندوزی	ثروت
	ربا	ربا
اصلاح و فسادستیزی	فساد	افساد، فساد، تباهی
	عمل صالح	عمل صالح
	گمراه‌نشدن و گمراه‌نساختن	گمراهی

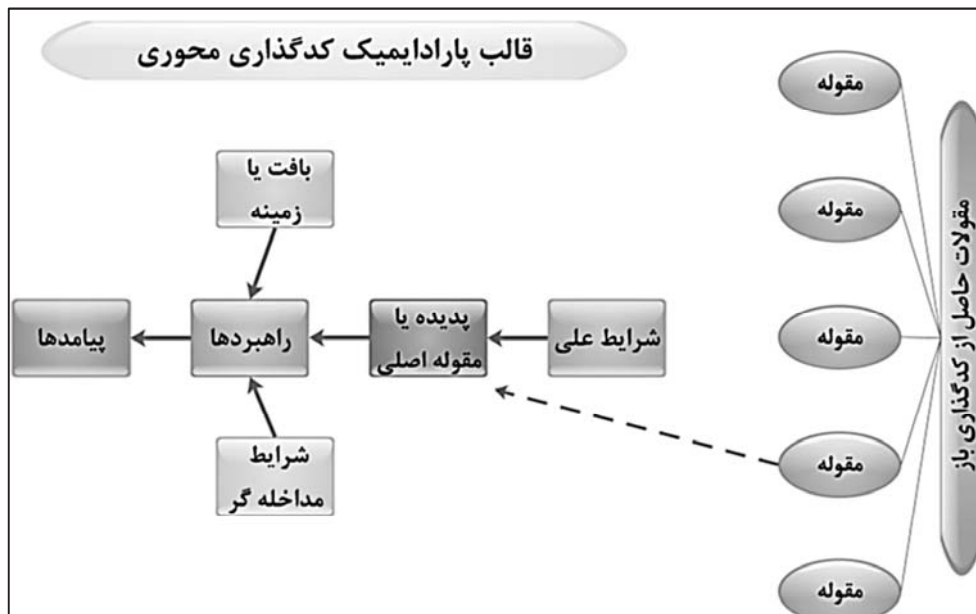
آداب و معاشرت	عدم بی‌اعتنایی	اعتناء توجه
	اجازه گرفتن	اخذ اجازه استجازه
	پند و اندرز	پند اندرز توصیه نصیحت
	صله رحم	صله رحم معاشرت
حق و حقوق افراد جامعه	شیوه سخن گفتن	حرف زدن، سخن گفتن، لحن
	بدگمانی	بدگمانی
	تهمت	سوء ظن، تهمت
	بی‌اعتنایی	بی‌توجهی، بی‌اعتنایی
	تقبیح حسادت	حسادت، حسود، حسد
	حق حیات و حق نفوذ	حیات، زندگی روزگار
	وحدت و هم‌بستگی اجتماعی	وحدت، هم‌بستگی، اتحاد
	ولایت	امامت، رهبری ولایت، حاکم
منزلت‌های اخلاقی در خانواده	رابطه اجتماعی	روابط اجتماعی
	وفاداری به ارزش‌های خانواده	وفاداری تعهد
	اهتمام به مشورت	مشاوره مشورت مشاور
	رعایت قوانین حاکم بر خانواده	قانون، قوانین مقررات، نظم، هنجار
	نکوهش طلاق	جدایی، طلاق
	سرپرستی مرد در خانواده	پدر
	محبت	محبت
	احترام به اعضای خانواده	احترام
ازدواج	ازدواج	
اولویت مادر	مادر	
وفای به عهد و پیمان	وفای به عهد	عهد، پیمان

مقولات اصلی و فرعی مطابق با جدول ش ۱ قابل ملاحظه است و محقق با توجه به تمرکز بر تحقیق، ادبیات تحقیق، نظر خبرگان دسته‌بندی‌ها را با ابزار تثلیث انجام (عباس‌زاده و حسین‌پور،

۱۳۹۰: ۱۵۰) و در نهایت ۵۵ مقوله فرعی تقوا، عدم لغزش در شهادت، عدم لغزش در قضاوت، امر به معروف، احقاق حق، حیا، خیرخواهی، عدالت، جامعه‌گرایی، جهاد، امنیت، عبادت، نیایش، اطاعت بندگی، تقبیح دروغ‌گویی، صلح، نکوهش جدال، تعصب بیجا، نکوهش لغوگویی، عدم خشم و غضب، تواضع، آداب اموال، احسان، زکات، پرداخت صدقه، اطعام فقرا، معاملات قانونی، انفاق، غنایم جنگی، نکوهش ثروت‌اندوزی، ربا، فساد، عمل صالح، گمراه نشدن و گمراه نساختن، عدم بی‌اعتنایی، اجازه گرفتن، پند و اندرز، صلح رحم، شیوه سخن گفتن، بدگمانی، تهمت، بی‌اعتنایی، تقبیح حسادت، حق حیات و حق نفوذ، وحدت و هم‌بستگی اجتماعی، ولایت، رابطه اجتماعی، وفاداری به ارزش‌های خانواده، اهتمام به مشورت، رعایت قانون، نکوهش طلاق، سرپرستی مرد در خانواده، محبت، احترام به اعضای خانواده، ازدواج، اولویت مادر، وفای به عهد را ایجاد نموده است. اکنون محقق در گام مهم بعدی وارد کدگذاری دور دوم یا ایجاد کدهای محوری می‌شود.

۲. کدگذاری محوری^۱

کدگذاری محوری در حقیقت به معنای ارتباط بین مقولات اصلی و فرعی در قالب یک مفهوم با بیشترین درجه انتزاع می‌باشد. یعنی مقولات را در دسته‌هایی مثل عوامل مؤثر، چیستی مفهوم، پیامدها، راهبردها، زمینه و بافت رخداد پدیده‌ها، مداخله‌گر مانند شکل ۳ قرار دهیم. اما تشکری و تدلی در سال ۲۰۰۸ و کرسول در سال ۲۰۱۲، بیان کردند که الگوی پارادایمیک حتی از نظر پدیدآورندگان آن صرفاً یک چارچوب یا طرحواره برای کمک به محقق جهت ایجاد کدهای محوری او ارائه می‌دهد. (محمدپور، ۱۳۸۹: ۱۳۸) و با این بیان ۹ مقوله اصلی ارزش‌های رفتار اسلامی، ارزش رفتارهای اسلامی در جامعه، خلیات اسلامی در گفت‌و شنود، رفتارهای اسلامی در مورد اموال، اصلاح و فسادستیزی، آداب و معاشرت، حق و حقوق افراد جامعه، منزلت‌های اخلاقی در خانواده و وفای به عهد و پیمان را با توجه به الگوی کدگذاری محوری تحت عنوان مقولات اصلی اکتشاف گردیده است.

شکل ۳: الگوی پارادایمیک اشتراوس و کوربین برای ایجاد کدهای محوری

محققین برای واقعیات متفاوت نیاز به ماکت‌هایی گوناگون جهت تبیین آن واقعیات دارند. مدل از نظر هایبر (۲۰۱۰) برشی از واقعیت است و واقعیت نمی‌تواند در همه حوزه‌ها و همه رشته‌ها به یک شکل ارائه گردد. (Lindahl, 2017: 23) با توجه به نقد الگوهای سال‌های دور، محقق مقولاتی که با یکدیگر ارتباط مفهومی دارند، طبقه‌بندی نموده و این طبقه‌بندی‌ها و رسیدن به بلوک را در شکل ۳ مشاهده می‌کنیم. اکنون محقق توانسته است فرایند مفهوم‌سازی را مطابق جدول ۱ تکمیل نماید و ۹ واحد معنایی را با بالاترین درجه انتزاع - که در حقیقت در پژوهش کیفی کد محوری و در پژوهش کمی سازه خوانده می‌شود - ایجاد نماید و در قالب یک بلوک معنایی در نرم‌افزار MAXQDA2022 این کدهای محوری مشاهده می‌شوند.

۳. آنتروپی شانون

در پژوهش حاضر، از روش تحلیل محتوا و آنتروپی شانون^۱ برای بررسی میزان فرکانس مقولات متغیر اخلاقی اجتماعی در نهج‌البلاغه استفاده شده است. « آنتروپی شانون» معیاری از عدم قطعیت وقوع یک رویداد خاص، با توجه به اطلاعات جزئی در مورد سیستم، پیشنهاد شده است و میزان خطا را در عدم قطعیت فراوانی مقولات را به شکلی دقیق مشخص می‌کند که توسط شانون (۱۹۴۸)

1. Shannon entropy.

معرفی شده است. (Djordjevic, 2012: 46) در تحلیل محتوای نهج‌البلاغه، از ترجمه متن سند و پس از تجزیه و تحلیل آن، میزان مقولات اخلاق اجتماعی در هر سه خطبه‌ها، نامه‌ها، حکمت‌ها مشخص گردید. جامعه آماری پژوهش حاضر، ترجمه حجت‌الاسلام دشتی از نهج‌البلاغه (شهریور ماه ۱۳۷۹) می‌باشد. مقولات مکشوفه از این پژوهش کیفی براساس کدگذاری‌های متوالی حاصل شده‌اند. اکنون باید خطای حاصل از اندازه‌گیری را با شاخص آنتروپی شانون محاسبه نمود تا بتوان دقیق‌ترین نتایج را ارائه داد. این مقولات که حاصل از بالاترین درجه انتزاع و براساس نظر خبرگان به دست آمده‌اند عبارت‌اند از: آداب و معاشرت، ارزش‌های رفتار اسلامی، خلیقات اسلامی در گفت‌و شنود، منزلت اخلاق اسلامی در جامعه، منزلت‌های اخلاقی در خانواده، رفتارهای اسلامی در مورد اموال، اصلاح و فسادستیزی، حق و حقوق افراد جامعه، وفای به عهد و پیمان. ابتدا مجموع فراوانی‌های به دست آمده برحسب مقولات اصلی در نهج‌البلاغه با جدول ۲ تهیه گردیده است.

جدول ۲: فراوانی مقولات اصلی متغیر اخلاق اجتماعی در نهج‌البلاغه

خطبه‌ها	نامه‌ها	حکمت‌ها	جمع	آداب و معاشرت	ارزش‌های اخلاق اسلامی فردی	خلقیات اسلامی در گفت‌و شنود	منزلت اخلاق اسلامی در جامعه	منزلت‌های اخلاقی در خانواده	رفتارهای اخلاقی در مورد اموال	اصلاح و فساد	حق و پیمان	وفای به عهد
۶۶	۲۷	۱۸	۱۱۱	۲۸۳	۱۸۹	۱۸۱	۵۶	۲۵۱	۱۱۹	۱۱۸	۵۹	
				۸۶	۵۵	۶۳	۲۷	۱۲۹	۱۷	۶۶	۴۸	
				۶۳	۵۱	۵۳	۳۸	۱۰۲	۱۰	۱۳۶	۶	
				۴۴۲	۲۹۵	۲۹۷	۱۲۱	۴۸۲	۱۴۶	۳۲۰	۱۱۳	

در جدول شماره ۳ داده‌های این جدول براساس آنتروپی شانون به صورت داده‌های به‌هنجار شده در آمده است. داده‌های این جدول (جدول شماره ۲) براساس مرحله اول و باتوجه به فرمول زیر مقدار عدم اطمینان داده‌ها در جدول ۳ آورده شده‌اند.

$$P_{ij} = \frac{X_{ij}}{\sum_{i=1}^m X_{ij}} \quad j = 1, \dots, n$$

رابطه به‌هنجار شدن داده‌های متغیر اخلاق اجتماعی

جدول ۳: داده‌های به‌هنجار شده متغیر اخلاق اجتماعی در نهج‌البلاغه

آداب و ارزش‌های معاشرت فردی	اخلاق اسلامی	خلقیات اسلامی در گفت‌وشنود	منزلت اخلاقی در جامعه	منزلت‌های اخلاقی در خانواده	رفتارهای اخلاقی در مورد اموال	اصلاح و سستیزی جامعه	حق و پیمان	وفای به عهد
خطبه‌ها	۰,۵۹۴۶	۰,۶۴۰۳	۰,۶۴۰۷	۰,۶۰۹۴	۰,۴۶۲۸	۰,۵۲۰۷	۰,۸۱۵۱	۰,۳۶۸۸
نامه‌ها	۰,۲۴۳۲	۰,۲۱۷۲	۰,۱۸۶۴	۰,۲۱۲۱	۰,۲۲۳۱	۰,۲۶۷۶	۰,۱۱۶۴	۰,۲۰۶۳
حکمت‌ها	۰,۱۶۲۲	۰,۱۴۲۵	۰,۱۷۲۹	۰,۱۷۸۵	۰,۳۱۴۰	۰,۲۱۱۶	۰,۰۶۸۵	۰,۴۲۵۰

در این مرحله باید آنتروپی هر شاخص را با استفاده از رابطه زیر محاسبه نمود و براین اساس آنتروپی هر شاخص در جدول شماره ۴ به‌دست می‌آید.

$$E_j = -k \sum_{i=1}^m P_{ij} \times \ln P_{ij} \quad i = 1, 2, \dots, m$$

$$k = \frac{1}{\ln m}$$

رابطه آنتروپی شانون هریک از مقولات اصلی

جدول ش ۴: آنتروپی شانون هریک از مقولات اصلی متغیر اخلاق اجتماعی در نهج‌البلاغه

آداب و ارزش‌های معاشرت اسلامی	رفتار اسلامی	خلقیات اسلامی در گفت‌وشنود	منزلت اخلاقی در جامعه	منزلت‌های اخلاقی در خانواده	اخلاق‌های اخلاقی در مورد اموال	اصلاح و سستیزی جامعه	حق و پیمان	وفای به عهد
آنتروپی هر مقوله	۰,۵۴۶۸	۰,۹۶۰۳	۰,۸۵۴۱	۰,۸۶۲۹	۰,۸۱۴۵	۰,۹۶۲۲	۰,۸۲۰۹	۰,۹۲۹۵
	۰,۷۸۱۸							

براساس مرحله سوم روش آنتروپی شانون، بعد از محاسبه ضریب انحراف هر یک از مقولات اصلی متغیر اخلاق اجتماعی در نهج‌البلاغه، ضریب اهمیت داده‌ها (وزن نرمال شده داده‌ها) در جدول ش ۵ به‌دست می‌آید. بدین طریق مشخص می‌شود که به‌طور کلی بیشترین میزان توجه و اهمیت به کدام مقوله تعلق می‌گیرد.

$$d_j = 1 - E_j$$

رابطه درجه انحراف هر یک از مقولات اصلی

$$W_j = \frac{d_j}{\sum d_j}$$

رابطه وزن نرمال شده هر یک از مقولات اصلی

جدول ۵: وزن نرمال شده هریک از مقولات اصلی متغیر اخلاق اجتماعی در نهج البلاغه

وزن نرمال شده داده‌ها	آداب و ارزش‌های معاشرت رفتار اسلامی	خلقیات اسلامی در گفت‌و شنود	منزلت اخلاق منزهت‌های اسلامی در جامعه	منزلت اخلاق منزهت‌های اخلاقی در خانواده	اصلاح و حق و حقوق وفای به فساد افراد جامعه عهد و پیمان
۰,۰۲۵۷	۰,۱۴۸۸	۰,۰۹۹۵	۰,۱۲۲۰	۰,۰۴۸۰	۰,۳۰۸۹
۰,۰۲۷۰					۰,۱۲۶۴

یافته‌ها

یافته‌های علمی این پژوهش بدین‌گونه است که مقوله «ارزش‌های رفتار اسلامی» با فرکانس ۴۴۲ عدد کد معنادار، ۱۴/۸۷ درصد از مقولات متغیر اخلاق اجتماعی را داراست. احقاق حق در ابعاد مختلف اجتماع ذیل مقوله ارزش‌های رفتار اسلامی به‌عنوان تأثیرگذارترین کد معنادار در کدگذاری باز مورد تأکید حضرت علی علیه السلام است. «منزلت اخلاق اسلامی در جامعه» با فرکانس ۲۹۷ عدد کد معنادار، ۱۲/۲۰ درصد از مقولات متغیر اخلاق اجتماعی را به خود اختصاص داده است. عبادت در بطن جامعه ذیل مقوله «منزلت اخلاق اسلامی در جامعه» به‌عنوان تأثیرگذارترین کد معنادار در کدگذاری باز مورد تأکید حضرت علی علیه السلام است. «خلقیات اسلامی در گفت‌و شنود» با فرکانس ۲۹۵ عدد کد معنادار، ۹/۹۴ درصد از مقولات متغیر اخلاق اجتماعی را داراست. تواضع و فروتنی ذیل مقوله خلقیات اسلامی در گفت‌و شنود مؤثرترین کد معنادار در کدگذاری باز مورد تأکید حضرت علی علیه السلام است. «رفتارهای اسلامی در مورد اموال» با فرکانس ۴۸۲ عدد کد معنادار، ۳۰/۸۸ درصد از مقولات متغیر اخلاق اجتماعی را داراست. آداب اموال ذیل مقوله رفتارهای اسلامی در مورد اموال به‌عنوان مؤثرترین کد معنادار در کدگذاری باز مورد تأکید حضرت علی علیه السلام است. «اصلاح و فسادستیزی» با فرکانس ۱۴۶ عدد کد معنادار، ۹/۳۴ درصد از مقولات اخلاق اجتماعی را داراست. جلوگیری از گمراهی افراد ذیل مقوله اصلاح و فسادستیزی از جامعه به‌عنوان تأثیرگذارترین کد معنادار در کدگذاری باز مورد تأکید حضرت علی علیه السلام است. «آداب و معاشرت افراد جامعه» با فرکانس ۱۱۱ عدد کد معنادار ۲/۵۶ درصد از مقولات اخلاق اجتماعی را داراست. شیوه تکلم با افراد جامعه ذیل مقوله آداب و معاشرت افراد جامعه به‌عنوان تأثیرگذارترین کد معنادار در کدگذاری باز مورد تأکید حضرت علی علیه السلام است. «حق و حقوق افراد جامعه» با فرکانس ۳۲۰ عدد کد معنادار ۱۲/۶۴ درصد از مقولات اخلاق اجتماعی را داراست. حق ولایت ذیل مقوله حق و حقوق افراد جامعه به‌عنوان تأثیرگذارترین کد معنادار در کدگذاری باز مورد تأکید حضرت علی علیه السلام است. «منزلت‌های

اخلاقی در خانواده» با فرکانس ۱۲۱ عدد کد معنادار ۴/۷۹ درصد از مقولات اخلاق اجتماعی را داراست. مشورت بین اعضای خانواده ذیل مقوله منزلت‌های اخلاقی در خانواده به‌عنوان تأثیرگذارترین کد معنادار در کدگذاری باز مورد تأکید حضرت علی علیه السلام است. «وفای به عهد و پیمان» با فرکانس ۱۱۳ عدد کد معنادار ۲/۷۰ درصد از مقولات اخلاق اجتماعی را داراست. تعهد به عهد و پیمان ذیل مقوله وفای به عهد و پیمان به‌عنوان تأثیرگذارترین کد معنادار در کدگذاری باز مورد تأکید حضرت علی علیه السلام است.

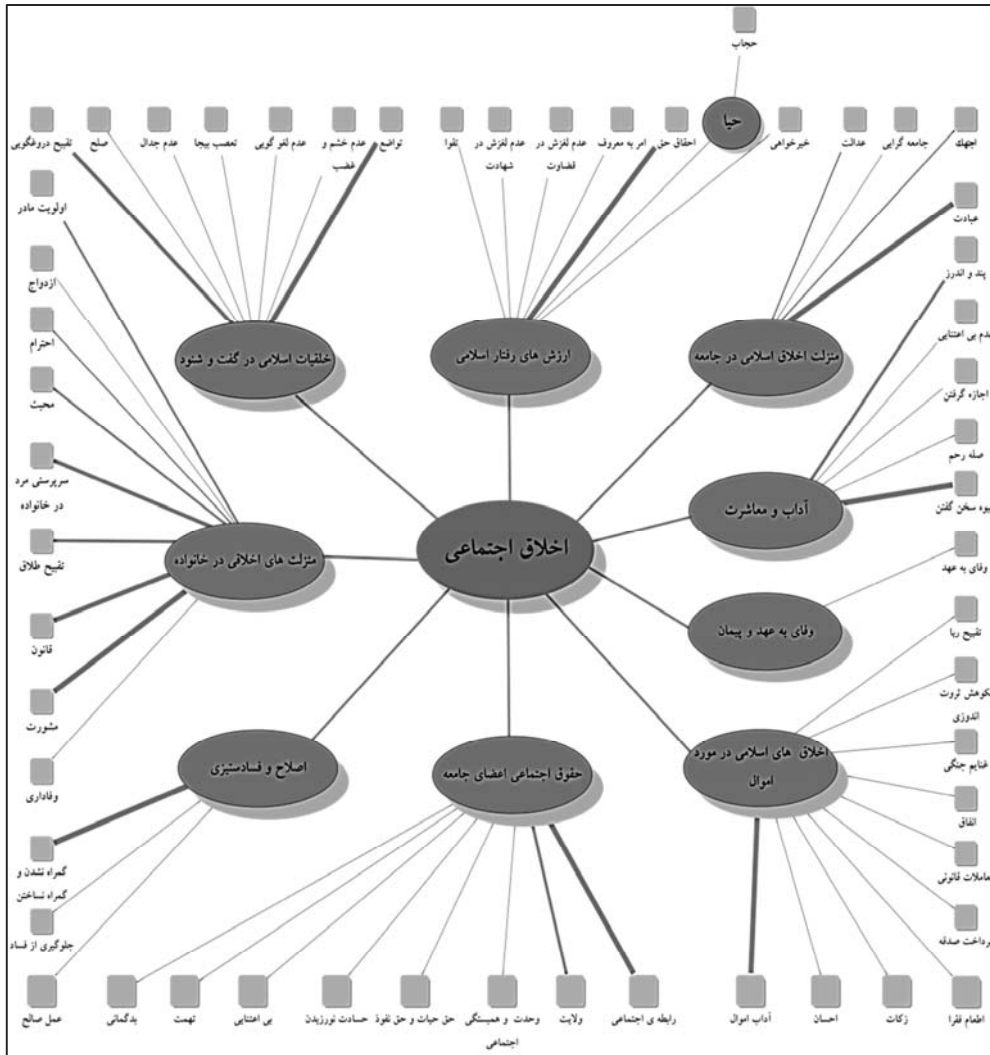
نتیجه

اخلاق اجتماعی یکی از اساسی‌ترین متغیرهای فرهنگی هر جامعه انسانی است. مع‌الأسف مطالعات آماری محدودی در رابطه با این متغیر مهم، صورت پذیرفته است. از این‌رو مطالعه حاضر با هدف شناسایی و تعیین فراوانی مقولات متغیر اخلاق اجتماعی در نهج‌البلاغه با استراتژی تئوری داده‌بنیاد و تاکتیک تحلیل تم (پنهان) صورت پذیرفته است. درگیری مداوم و مطالعه منظم ابعاد مختلف تحقیق، محقق را به زوایای مختلف تحلیل‌های خود و مفاهیم به‌دست آمده از آنها رهنمون کرد. از طرفی با روش مقیاس‌یاب به نه فرضیه در ده مفهوم به‌دست آمده از کدگذاری محوری در شناسایی مقولات دست یافت. جلسات کانونی با خبرگان برگزار گردید و در نهایت هر نه فرضیه پس از این مناظره کانونی مورد تأیید خبرگان نیز قرار گرفت و منجر به ارائه مدلی کیفی به صورت شکل ۴ می‌باشد.

از منظر حضرت علی علیه السلام مقوله رفتارهای اسلامی در مورد اموال با فرکانس (F=482) و با وزن نرمال شده (Wj=۰,۳۰۸۹) اساسی‌ترین مقوله متغیر اخلاق اجتماعی است. مقوله فرعی آداب و معاشرت با فرکانس (F=111) و وزن نرمال شده (Wj=۰,۰۲۵۷) کمترین اهمیت را در بین مقولات متغیر اخلاق اجتماعی دارد و این فرکانس‌گیری و شناسایی مقولات اخلاق اجتماعی در نهج‌البلاغه منجر به کشف مدلی کیفی گردید.

مدل کیفی (شکل ۴) با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA2022 ترسیم شد و نه مقوله بنیادین ارزش‌های رفتار اسلامی، ارزش رفتارهای اسلامی در جامعه، خلیات اسلامی در گفت‌و شنود، رفتارهای اسلامی در مورد اموال، اصلاح و فسادستیزی، آداب و معاشرت، حق و حقوق افراد جامعه، منزلت‌های اخلاقی در خانواده و وفای به عهد و پیمان را با توجه به الگوی کدگذاری محوری تحت عنوان مقولات اصلی برای متغیر اخلاق اجتماعی در نهج‌البلاغه اکتشاف گردید. مدل کیفی ارائه‌شده در مطالعه حاضر می‌تواند به‌عنوان الگو و مبنای بسیاری از مطالعات علوم انسانی در زمینه اخلاق

فردی و اجتماعی با تأکید بر مقولات مکشوفه متغیر اخلاق اجتماعی برای اولویت قرار دادن این مقولات در زمینه‌های اجتماعی قرار گیرد.

شکل ۴: مدل کیفی متغیر اخلاق اجتماعی

محدودیت‌ها و پیشنهادهای

از مهم‌ترین محدودیت‌های مطالعه حاضر می‌توان به حجم نمونه کم (نهج‌البلاغه) اشاره نمود که آن هم یکی از محدودیت‌های ذاتی مطالعه کیفی می‌باشد. این تحقیق در بستر نهج‌البلاغه شکل گرفته و از این رو به‌منظور بهره‌مندی از نتایج جامع‌تر باید به سایر منابع دینی توجه شود. پیشنهاد می‌شود

نتایج مطالعه حاضر در کار کمی در نمونه‌های بزرگتر با استفاده از روش معادلات ساختاری مورد آزمون قرار گیرد.

منابع و مأخذ

۱. داودی، محمد، ۱۳۹۸، *اخلاق اسلامی؛ مبانی و مفاهیم*، قم، دفتر نشر معارف.
۲. دلشاد تهرانی، مصطفی، ۱۳۹۵، *خلاصه سیره نبوی - منطق عملی*، ج ۲، تهران، دریا.
۳. حسومی، طاهره؛ فاطمه نوشین فرد؛ ملوک السادات حسینی بهشتی؛ فهیمه باب الحوائجی؛ نجلا حریری، ۱۳۹۷، «مطالعه معانی ضمنی و لفظی آیات اخلاق اجتماعی در قرآن کریم»، *فصلنامه پژوهش‌های اخلاقی*، ش ۱، ص ۳۰۴ - ۲۸۵، دانشگاه قم.
۴. سیدی، فرانک؛ محمدرحیم بیرقی، ۱۳۹۱، «بررسی تطبیقی روابط اجتماعی سبک زندگی دینی و سبک زندگی مدرن با تأکید بر جامعه ایران»، *مجله پژوهش دینی*، ش ۲۵، ص ۶۴ - ۳۵، انجمن علوم قرآن و حدیث ایران.
۵. شاکر نژاد، احمد، ۱۳۹۶، «مبانی اخلاق اجتماعی در معنویت‌گرایی جدید و چالش‌های آن»، *فصلنامه اخلاق پژوهی*، ش ۲، ص ۱۵۰ - ۱۲۳، پژوهشگاه قرآن و حدیث.
۶. عباس‌زاده، محمد، ابراهیم حسین‌پور، ۱۳۹۰، «کاربرد تئلیث در پژوهش‌های کیفی با تأکید بر رویکرد نظریه زمینه‌ای»، *فصلنامه روش‌شناسی علوم انسانی*، ش ۶۷، ص ۱۶۶ - ۱۴۷، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۷. فهیمی، شریفه، ۱۳۹۷، «نگرشی بر دیدگاه‌های رایج قلمرو دین در حوزه اخلاق با تمرکز بر اخلاق اجتماعی»، *دو فصلنامه کلام حکمت*، ش ۱، ص ۱۱۰ - ۹۵، دانشگاه بین‌المللی جامعه المصطفی العالمیه.
۸. محمدپور، احمد، ۱۳۸۹، «طرح‌های تحقیق با روش‌های ترکیبی، اصول پارادایمی و روش‌های فنی»، *فصلنامه مطالعات اجتماعی ایران*، ش ۴، ص ۱۴۱ - ۱۰۶، انجمن جامعه‌شناسی ایران.
۹. مصباح یزدی، محمدتقی، ۱۳۸۲، *فلسفه اخلاق*، تهران، امیرکبیر.
۱۰. محقق، حسین و أنور سعید صحابت، ۲۰۱۷، «روابط اجتماعی و اخلاق از دیدگاه حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه»، *فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه*، ش ۱۸، ص ۳۱ - ۱۵، دانشگاه بوعلی سینا.
۱۱. مطهری، مرتضی، ۱۳۹۰، *هدف زندگی*، تهران، صدرا.
۱۲. مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۸۶، *زندگی در پرتو اخلاق*، قم، سرور.

13. Attride - Stirling, J., 2001, *Thematic Networks, An Analytic Tool for Qualitative Research, Qualitative Research - QUAL RES*, 1, 385 – 405.
14. Austin, Z., & Sutton, J., 2014, *Qualitative research, getting started, The Canadian Journal of Hospital Pharmacy*, 67 (6), 436 - 440.
15. Bedzow, I., 2020, *Male circumcision as an example of bioethics as (immaterial) social ethics, Ethics, Medicine and Public Health*, 14, 100519.
16. Bengtsson, M., 2016, *How to plan and perform a qualitative study using content analysis, NursingPlus Open*, 2, 8 - 14.
17. Boyatzis, R., 1998, *Transforming Qualitative Information, Thematic Analysis and Code Development*.
18. Busetto, L., Wick, W., & Gumbinger, C., 2020, *How to use and assess qualitative research methods. Neurological Research and Practice*, 2 (1), 14.
19. Charmaz, K., 2006, *Constructing grounded theory, A practical guide through qualitative analysis. sage*.
20. Chen, H., Huang, X., Chen, S., Zhu, W., Huang, W., & Chen, K., 2020, *Coronavirus disease 2019 (COVID - 19) mechanical ventilation research theme analysis, Co - word cluster analysis. J. Coll. Physicians Surg. Pak*, 30, 94 - 100.
21. Chun Tie, Y., Birks, M., & Francis, K., 2019, *Grounded theory research, A design framework for novice researchers. SAGE Open Medicine*, 7, 2050312118822927 - 2050312118822927.
22. Colorafi, K. J., & Evans, B., 2016, *Qualitative Descriptive Methods in Health Science Research, HERD*, 9 (4), 16 - 25.
23. Djordjevic, I., 2012, *Quantum Circuits and Quantum Information Processing Fundamentals, Quantum Information Processing and Quantum Error Correction*, 91 - 117.
24. Farneth, M., 2020, *Hegel's Social Ethics, Religion, Conflict, and Rituals of Reconciliation*, Princeton University Press.
25. Hegel 1770 - 1831, G. W. F. (n. d.). Hege 1 & 39; s *preface to the Phenomenology of spirit. Princeton, N. J. , Princeton University Press, [2005] ©2005*.
26. Hennink, M. M., Kaiser, B. N. , & Marconi, V. C., 2016, *Code Saturation Versus Meaning Saturation, How Many Interviews Are Enough? Qualitative Health Research*, 27 (4), 591 - 608.
27. Jahanforouz, S., 2019, *The Ethical Philosophy of Bertrand Russell*.
28. Javadi, M. , & Zarea, K., 2016, *Understanding thematic analysis and its pitfall, Demo*, 1 (1), 33 - 39.
29. Lindahl, J. R., Fisher, N. E., Cooper, D. J., Rosen, R. K., & Britton, W. B., 2017, *The varieties of contemplative experience, A mixed - methods study of meditation - related challenges in Western Buddhists, PLOS ONE*, 12 (5), e0176239.
30. Migiro, S. O., & Magangi, B. A., 2011, *Mixed methods, A review of literature and the future of the new research paradigm, African Journal of Business Management*, 5 (10), 3757 - 3764.
31. Mills, A., Durepos, G., & Wiebe, E., 2010, *Encyclopedia of Case Study Research*.
32. Ratan, S. K., Anand, T., & Ratan, J., 2019, *Formulation of Research Question, Stepwise Approach, Journal of Indian Association of Pediatric Surgeons*, 24 (1), 15 – 20.

33. Saunders, B. , Sim, J., Kingstone, T., Baker, S., Waterfield, J., Bartlam, B., Burroughs, H., & Jinks, C., 2018, *Saturation in qualitative research, exploring its conceptualization and operationalization*, *Quality & Quantity*, 52 (4), 1893 - 1907.
34. Tomaszewski, L. E., Zarestky, J., & Gonzalez, E., 2020, *Planning Qualitative Research, Design and Decision Making for New Researchers*, *International Journal of Qualitative Methods*, 19, 1609406920967174.
35. Trisovic, A., Lau, M. K., Pasquier, T., & Crosas, M., 2022, *A large - scale study on research code quality and execution*, *Scientific Data*, 9 (1), 60.
36. Walsh, R. S., McClean, B., Doyle, N. , Ryan, S. , Scarborough - Lang, S. - J., Rishton, A., & Dagnall, N., 2019, *A Thematic Analysis Investigating the Impact of Positive Behavioral Support Training on the Lives of Service Providers, "It Makes You Think Differently"*, In *Frontiers in Psychology*, Vol. 10.
37. Wong, L., 2008, *Data analysis in qualitative research, a brief guide to using nvivo*. *Malaysian Family Physician, The Official Journal of the Academy of Family Physicians of Malaysia*, 3 (1), 14 - 20.

